

УДК 322

ДЕРЖАВА І ЦЕРКВА: ОСНОВНІ МОДЕЛІ ВЗАЄМОДІЇ

Діана КОВАЛЬСЬКА

Національний Заповідник «Давній Галич», вул. Івана Франка, 1, 77100,
м. Галич, Івано-Франківська область, Україна

e-mail: diana_kovalska@ukr.net

У статті досліджено проблеми державно-церковних взаємовідносин, проаналізовано сучасні моделі співіснування двох найважливіших суспільних інститутів. Звертається увага на принцип відокремлення держави та церкви у контексті секуляризаційної моделі державно-церковних відносин на прикладі України. Констатовано, що визначення найоптимальнішої моделі для кожної з країн – досить індивідуальне явище, і залежить від багатьох об'єктивних чинників, однак вироблення позиції діалогу та мирного співіснування церкви та держави – є стратегічним напрямом політики розвинених демократично-правових держав.

Ключові слова: релігія, державно-церковні відносини, церква, суспільство, держава, співіснування.

The article deals with the problems of state-church relations, analyzes modern models of coexistence of two most important social institutes. Attention is drawn to the principle of separation of the state and the church in the context of a secularization model of state-church relations on the example of Ukraine. It is stated that the definition of the most optimal model for each country is a rather individual phenomenon and depends on many objective factors, but the development of a position of dialogue and peaceful coexistence of the church and the state is a strategic direction of the policy of developed democratic and legal states.

Key words: religion, state-church relations, church, society, state, coexistence.

Характер державно-церковних відносин на початку третього тисячоліття залишається одним з головних показників рівня розвитку модерних, правових держав. Моделі взаємовідносин двох найважливіших суспільних інститутів безпосередньо пов'язані із реалізацією принципу свободи совісті, як одного з визначальних складових фундаментальних прав і свобод людини.

Спільність розвитку державних та релігійних інституцій зумовлена широким спектром їх соціально-культурних зацікавлень, що ставало у свою чергу додатковим спонукальним фактором їхнього взаємовпливу. Відтак своєрідність розвитку кожного народу чи держави з одного боку, і певної релігії чи релігійного напрямку, з іншого, передбачає специфічні особливості їх взаємовідносин.

Аналіз сучасних моделей (типових видів) державно-церковних відносин досить часто ставали предметом дослідження багатьох науковців.

До таких праць можемо віднести доробок вітчизняних дослідників: Здіорук С. І., Краснопольської Т. М., Мелехової О. С., Палінчака М. М., Саган О. Н., Сіриченко Ю. В., Трофимчук Н. А., Шаправського С. А. та ін.

Метою цієї статті є спроба комплексного аналізу наявних концепцій державно-церковних відносин, визначення їх характерних рис та особливостей, їх типологізація.

Виклад основного матеріалу:

Свобода совісті є одним із найдавнішим міжнародним визнаним правом людини – третина держав світу проголосила, цей принцип як основний у своїй правовій політиці. Станом на початок ХХІ ст. можна констатувати той факт, що церква стала невід'ємним атрибутом кожної європейської держави. З часів імператора Константина Великого вона поступово зайняла свою нішу у складних державних механізмах управління суспільством¹.

Також, не викликає заперечень той факт, що церква має значний авторитет на європейському континенті. До її думки дослухаються, її лідери, досить часто, висловлюють свою позицію щодо розвитку держави, беруть участь у найважливіших подіях країни, тощо.

Наприкінці ХVІІІ ст. починають формуватися основні типи відносин між церквою і державою, які існують і до сьогодні, ґрунтуючись на таких принципах, як:

1) віротерпимість (нетерпимість), за якої одна чи кілька релігій мають привілейований стан, а всі інші оголошуються терпимими (чи нетерпимими);

2) свобода віросповідань, за якої всі релігії рівні між собою, а людина вільна у своєму виборі конфесії та відправленні релігійного культу;

3) свобода совісті, яка, окрім проголошення рівності всіх релігій між собою, дозволяє особі не лише вільно обирати будь-яку релігію, або ж не обрати жодної.²

Ці головні принципи відносин між церквою і державою вбирають у себе кілька моделей державно-церковних взаємин, такі як: теократія, цезаропапізм, державна церква, відокремлення церкви від держави; проміжний стан між моделлю державної церкви і моделлю повного відокремлення.

Найпростішим типом державно-церковних відносин, на думку Шаправського С.А., є поділ на світську і конфесійну державу, де перша передбачає собою розмежування владних та духовних центрів, їх незалежність одна від одної, друга ж поділяється на два типи – моно- і поліконфесійну, при яких у будь-якому випадку держава делегує церкві частину своїх повноважень (реєстрація народження, смерті, шлюбів тощо) і тим самим визнає існування вагомого важеля впливу на суспільство.

Детально розглядаючи вищенаведені системи державно церковних відносин можемо виокремити у рамках конфесійної системи низку підсистем, які відображають специфіку взаємин цих двох соціальних інститутів, до них відносимо: синкретичну, симбіотичну, систему державно-церковного договору, ідентифікаційну, та коопераційну системи.

¹Шаправський С. А. Моделі державно-церковних відносин: європейський контекст / С. А. Шаправський. // Наукові записки Національного університету "Острозька академія". – 2015. – №12. – С. 183–198.

²Саган О. Н. Моделі державно-церковних взаємин у світовій перспективі / О. Н. Саган. // Науковий збірник/за ред.В.Д Бондаренка, А.М. Колодного та інших. – 2001. – С. 63–69.

Синкретична (від грец. з'єднання, об'єднання) – передбачає можливе існування: державної церкви; системи національної церкви; клерикальної та теократичної систем. У державі, де церква має офіційний статус, здійснюється її фінансування за рахунок державного бюджету, а її статут є офіційним законодавчим актом (до них відносимо країни Балтії, Данію, Грецію та Росію). Прикладом національної церкви, з особливим статусом у суспільстві, зумовленим історичним розвитком державотворчої політики є Велика Британія³.

Яскравою ознакою клерикальної держави є можливість церкви, як соціальної інституції безпосередньо приймати участь в управлінні державою, будучи невід'ємним елементом владно-ієрархічної системи, прикладом слугують європейські країни з протестантським віросповіданням.

Теократична держава, форма правління якої полягає у повноті влади глави церкви та духовенства, передбачає ототожнення світської і духовної влади, наочним прикладом виступає Ватикан.

Симбіотична модель відносин має три системи співпраці держави та церкви:

- розподіл світської і духовної влади, при існуванні спільної координуючої установи головне завдання якої – вироблення системи нормативно-правового забезпечення оптимальних взаємовідносин двох інституцій;

- ліберально-симбіотична система, яка функціонує через укладання системи угод між державними органами і установами та релігійними організаціями на місцевому і галузевому рівнях;

- система державно-церковного договору (конкордату), коли взаємовідносини між церквою та державою регулюються спеціальною угодою підписаною відповідно до норм міжнародного права⁴

Офіційне фінансування однієї церкви при лояльному відношенні до інших у науці отримало назву нейтральної чи коопераційної системи державно-церковних відносин, при якій допускається існування різних релігій і морально-етичних систем, що досить часто взаємовиключають одна одну, а межі їх діяльності встановлюються чинним законодавством.

Дослідник Р.Міннерат, вивчаючи проблему топологізації взаємин держави та церкви, до основних законодавчих моделей церковно-державних відносин, що існують на даний час в країнах світу, відносить: суворе розмежування Церкви та держави, розмежування при наданні можливості релігійним організаціям офіційно співпрацювати з державою у питанні освіти, ЗМІ, правового визнання шлюбу тощо; гарантування повної релігійної свободи конфесій при конституційній підтримці однієї з них; повна заборона релігійної діяльності; наявність єдиної офіційної державної

³Сіриченко Ю. В. Моделі взаємодії держави та церкви / Ю. В. Сіриченко. // Сучасна картина світу: інтеграція наукового та позанукового знання. – 2004. – №3. – С. 136–140.

⁴Шаправський С. А. Моделі державно-церковних відносин: європейський контекст / С. А. Шаправський. // Наукові записки Національного університету "Острозька академія". – 2015. – №12. – С. 183–198.

релігії; формальне прийняття міжнародних норм у питаннях релігії при наявності правових привілеїв для однієї з конфесій та дискримінації інших.⁵

Досить у поширеною у вітчизняній науці є класифікація запропонована Палінчак М.М., який беручи за основу історичні умови формування правового статусу церкви, виділяє такі типові моделі взаємовідносин: теократичну, цезаропапістську, протекціоністську, секуляризаційну та партнерську.

Теократична модель (гр. *theos* – Бог, *kratos* – влада) постає як форма правління, за якої вся повнота влади в державі належить главі церкви та духовенству. Вона передбачає ототожнення світської і духовної влад, регламентацію функціонування держави та її інституцій, усього суспільного життя панівною церквою та її органами. До таких країн відносимо: Ватикан, Іран, Саудівську Аравію тощо.

Цезаропапістська (лат. *caesar* – цезар, *papa* – папа) – модель державно-церковних відносин, за якої церква та її структури повністю залежать від світської влади. Передбачає повну залежність церкви від держави, одержавлення і підпорядкування світській владі церковних структур. Класичним прикладом реалізації такої моделі вчені вважають Візантію, де імператори збирали церковні собори, розв'язували догматичні суперечки, призначали чи знімали патріархів, митрополитів тощо.

Протекціоністська церква – модель державно-церковних відносин, що забезпечує в державі привілейований стан певній конфесії, передбачає пряме фінансування державою її інституцій і державний контроль за використанням коштів, делегування церковним структурам певних державних функцій (реєстрація новонароджених, смертей, шлюбів тощо). На загал, система державної (або національної) церкви є особливістю Північної Європи. Винятковий статус певної церкви зафіксовано в конституціях понад 40 держав світу.

Секуляризаційна модель державно-церковних відносин, за яких держава відокремлює від себе церкву може виражатися у досить широкому діапазоні. У сучасному світі це найпоширеніша модель взаємовідносин держав і релігійних інститутів⁶.

Слід наголосити, що відокремлення церкви від держави характеризується наступними особливостями:

– держава та її організації не мають права контролювати ставлення своїх громадян до релігії й не ведуть обліку громадян за цією ознакою;

– держава не втручається у внутрішню церковну діяльність (якщо при цьому не порушується чинне законодавство). Зокрема, держава не втручається у зміст віровчень, обрядів, церемоній, культу та інших форм задоволення релігійних потреб, у внутрішнє самоврядування релігійних

⁵Краснопольська Т. М. Механізм взаємодії церкви та держави в Україні: характеристика основних елементів / Т. М. Краснопольська. // Актуальні проблеми політики. – 2015. – №55. – С. 215–223.

⁶Палінчак М. М. Моделі державно-церковних відносин у сучасній правовій практиці / М. М. Палінчак. // Порівняльно-аналітичне право. – 2015. – №2. – С. 66–69.

організацій, у взаємовідносини органів релігійних організацій, їхні відношення з віруючими, а також у витрати коштів, що пов'язані з релігійними потребами;

– держава не надає церкві матеріальної або будь-якої іншої, в тому числі й фінансової, підтримки;

– церква не виконує будь-яких державних функцій;

– церква не втручається у справи держави, а займається лише питаннями, пов'язаними із задоволенням релігійних потреб віруючих. Держава, зі свого боку, охороняє законну діяльність церкви та релігійних організацій. Таким чином, відокремлення церкви від держави означає переорієнтацію суспільного життя на світські цінності і норми.

Партнерська модель у своїй ідейній основі будується на принципі «симфонії влад» і передбачає гармонізацію відносин, базуючись на усвідомленні того, що два соціальні інститути діють в інтересах суспільства, будучи при цьому відокремленими один від одного в питаннях, що належать до їх виняткової компетенції. Партнерська модель на правовому рівні ґрунтується на системі угод – конкордатів – між державою і певними церквами, у якій чітко регламентуються сфери діяльності кожного з цих інститутів⁷.

Аналізуючи кожну із моделей взаємовідносин держави та церкви, у рамках конфесійних чи світських систем слід зауважити, що кожна з них має власні переваги та недолік, окрім того, існування у чистому вигляді вищезазначених моделей, апріорі, не можливе. У своєму державотворчому процесі європейські держави почасти намагаються синтезувати досвід інших країн, реалізуючи на практиці кращі зразки побудови співіснування двох найбільших суспільних інститутів, відповідно до вимог часу.

Говорячи про український досвід державно-церковних взаємин можемо констатувати той факт, що українське законодавство у сфері свободи совісті та віросповідання трактує на конституційному рівні принцип відокремлення держави та церкви.

Сепаратна (секуляризаційна) модель співіснування церкви та держави, постала свого часу як бажання суспільства подолати негативні наслідки тоталітарного режиму і залишилась у суспільній свідомості як спосіб фактичної заборони участі церкви у суспільному житті. Однак, де-юре задекларований Конституцією України принцип відокремлення церкви та держави, де-факто не знайшов свого прямого втілення у реалії національної свідомості. В Україні спостерігається традиційно значний вплив релігійних інституцій на суспільні відносини, політичні події, що пояснюється історичним значенням Церкви у житті слов'янських народів і особливістю національного менталітету, головною складовою якого є релігійна духовність.

⁷ Шаправський С. А. Моделі державно-церковних відносин: європейський контекст / С. А. Шаправський. // Наукові записки Національного університету "Острозька академія". – 2015. – №12. – С. 183–198.

На українських теренах уже давно реалізується європейський досвід розвитку державно-конфесійних взаємин у руслі діалогу, консенсусу, паритетності, рівноправності та взаємоповаги⁸.

Наочність розвитку процесу переходу від сепаратної до партнерської моделі взаємодії проявляється в інтенсифікації та розширенні масштабів суспільно значущої роботи релігійних організацій, утриманні ними високого рівня авторитету у суспільстві, активізації співпраці церков і деномінацій з органами державної влади і місцевого самоврядування.

Безперечно, співіснування держави і церкви на принципах партнерства в Україні – це складний шлях, який потребує розв'язання низки проблемних питань, таких як: недосконалість чинного законодавства щодо релігії і церкви, роз'єднаність українського православ'я, патрунування владними структурами (насамперед регіональними) певних церков, релігійний нігілізм, як такий і т.д.⁹

Ухвалення Концепції державно-конфесійних відносин в Україні, котра би максимально врахувала зміни, що відбулися на релігійній карті країни за період відновлення незалежності Української Держави, прийняття нової, за своєю суттю європейської, редакції Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації», підготовки та ухвалення Закону України «Про реституцію», передбачення у ньому чітких механізмів повернення релігійним та іншим організаціям і громадянам майна та іншої власності, конфіскованих у минулому, збереження і примноження досвіду державного сприяння у справі подолання міжконфесійних конфліктів, вивчення світового і європейського досвіду в частині інкорпорації релігійної компоненти у навчально-освітній процес, його врахування при виробленні національного формату взаємодії духовної і світської систем освіти; включення до освітніх гуманітарних програм вищих навчальних закладів обов'язкового курсу академічного релігієзнавства – дозволить послідовно рухатися до запровадження і утвердження партнерської моделі взаємовідносин держави і церкви в Україні.¹⁰

Висновки: підбиваючи підсумки, можемо констатувати той факт, що проблема вироблення оптимальних державно-церковних відносин є актуальною у багатьох європейських країнах. Визначення найоптимальнішої моделі для кожної з держав – досить індивідуальне явище, і залежить від багатьох об'єктивних чинників: правового устрою, прийнятої у суспільстві і закріпленому на державному рівні концепції взаємовідносин держави і церкви, традицій, духовного і морального стану суспільства, тощо.

Незважаючи на багатовіковий досвід співіснування – корегування взаємин між двома інституціями є доцільним і вкрай необхідним, адже саме

⁸ Здіорук С. І. Український досвід партнерської взаємодії держави і церкви в європейському контексті / С. І. Здіорук. // Стратегічні пріоритети. – 2010. – №1. – С. 86–91.

⁹ Трофимчук Н.А. Захист релігійної свободи в контексті зовнішньої політики США // Релігія і право. – 1999. – № 3. – С 20.

¹⁰Збірник нормативно-правових актів щодо свободи совісті та діяльності релігійних організацій: Довідковий посібник / Упор. В.М. Петрик, В.В. Остроухов. – К.:Вид-во Європейського ун-ту, 2002. – 145 с.

мирний діалог світської та духовної влади багато у чому визначає суспільну стабільність в окремо взятій державі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Збірник нормативно-правових актів щодо свободи совісті та діяльності релігійних організацій: Довідковий посібник / Упор. В.М. Петрик, В.В. Остроухов. – К.:Вид-во Європейського ун-ту, 2002. – 145 с.
2. Здіорук С. І. Український досвід партнерської взаємодії держави і церкви в європейському контексті / С. І. Здіорук. // Стратегічні пріоритети. – 2010. – №1. – С. 86–91.
3. Краснопольська Т. М. Механізм взаємодії церкви та держави в Україні: характеристика основних елементів / Т. М. Краснопольська. // Актуальні проблеми політики. – 2015. – №55. – С. 215–223.
4. Мелехова О. С. Діалог та партнерська взаємодія держави та церкви в Україні: реальність та перспективи / О. С. Мелехова. // Філософія. – 2017. – №6. – С. 60–69.
5. Палінчак М. М. Моделі державно-церковних відносин у сучасній правовій практиці / М. М. Палінчак. // Порівняльно-аналітичне право. – 2015. – №2. – С. 66–69.
6. Саган О. Н. Моделі державно-церковних взаємен у світовій перспективі / О. Н. Саган. // Науковий збірник/за ред.В.Д Бондаренка, А.М. Колодного та інших. – 2001. – С. 63–69.
7. Сіриченко Ю. В. Моделі взаємодії держави та церкви / Ю. В. Сіриченко. // Сучасна картина світу: інтеграція наукового та позанаукового знання. – 2004. – №3. – С. 136–140.
8. Трофимчук Н.А. Захист релігійної свободи в контексті зовнішньої політики США // Релігія і право. – 1999. – № 3. – С 20.
9. Шаправський С. А. Моделі державно-церковних відносин: європейський контекст / С. А. Шаправський. // Наукові записки Національного університету "Острозька академія". – 2015. – №12. – С. 183–198.

Дата надходження до редакції: 09.10. 2018